

Lucian BOJIN*

Experții și deciziile politice

Cathrine Holst (ed.), EXPERTISE AND DEMOCRACY, ARENA Report No 1/2014, ISBN (print) 978-82-93137-45-0, ISBN (online) 978-82-93137-95-5, ARENA Centre for European Studies, University of Oslo, Oslo, 2014, 423 pagini.

Probabil că niciodată nu a fost mai actuală în România discuția cu privire la rolul experților în deciziile politice decât în acest moment, când legea dării în plată a fost adoptată aproape cu unanimitate în Parlament, în ciuda opoziției înverșunate a Băncii Naționale, adică a principalei instituții compuse din experți și însărcinată, printre altele, cu asigurarea stabilității financiare a țării¹. Cele două tabere în dispută și-au „aruncat cuvinte grele” una alteia. Membrii legislativului au acuzat banca centrală că este „prizoniera” intereselor băncilor comerciale, că apără doar poziția acestora și au atacat independența instituțională a acesteia. De cealaltă parte, reprezentanții băncii centrale au acuzat politicienii de iresponsabilitate și populism și au pretins că măsurile proiectate de aceștia vor avea efecte devastatoare pentru că nu țin cont de legea economiei. Această dispută „la baionetă” include cam toate argumentele esențiale din dezbateră teoretică privind provocarea pe o care prezintă pentru democrație implicarea experților în deciziile politice: justificarea independenței instituționale a corpurilor de experți, riscul de „captură” a acestora de către interesele private, rolul experților în deciziile politice dat de importanța valorificării cunoștințelor specifice ale acestora.

De aceea, momentul este oportun pentru a ne opri asupra unei lucrări colective valoroase al cărei scop este tocmai acela de a oferi o panoramă la zi asupra principalelor teme din dezbateră privind implicarea experților în deciziile politice și, în special, a argumentelor care reușesc să concilieze această implicare cu principiile democratice, precum și a celor care susțin că opoziția dintre cele două este ireductibilă. Lucrarea coordonată de Cathrine Holst, *Expertise and Democracy* (2014), reunește 16 capitole, plus introducerea semnată de coordonatoare². Volumul este unul dintre rezultatele unui proiect de cercetare pe cinci ani, intitulat *Why not epistocracy? Political legitimacy and 'the fact of expertise' – (EPISTO)*, desfășurat de ARENA Centre for European Studies al Universității din Oslo. Studiile reunite în volum pot fi împărțite în două categorii: lucrări care abordează problematica generală a rolului expertizei în politică, cu tensiunile conceptuale atașate temei, și lucrări mai degrabă aplicative, care discută chestiunile specifice ale implicării experților în deciziile politice la nivelul Uniunii Europene.

* *Facultatea de Drept, Universitatea de Vest, Timișoara*
lucianbojin@valentin-asociatii.com

¹ Art. 2 alin. (2) din Legea nr. 312/2004 privind Statutul Băncii Naționale a României (M.Of. nr. 582 din 20 iunie 2004).

² Disponibilă online la adresa (<https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/reports/2014/report-01-14.pdf>).

Mizele dezbaterii *Expertiză vs. Democrație*, atât cele practice, cât și cele conceptuale, sunt subliniate de coordonatoarele în studiul introductiv. Pe de o parte, din punct de vedere practic, dezbaterile au fost readuse în prim plan³ de proliferarea, în ultimele trei decenii, a așa-numitelor agenții independente (*independent agencies*) sau, în termenii dreptului constituțional român, a autorităților administrative autonome, adică a acelor instituții, îndeobște compuse din experți, menite să guverneze anumite domenii de activitate și care se află într-o relație de relativă autonomie față de puterea legislativă, spre deosebire de executivul clasic (guvernul, ministerele) a cărui relație de dependență față de parlament este paradigmatică. Astfel de agenții „independente” sunt, la nivel național, cele din domeniul concurenței, energiei, sănătății, mediului⁴ etc., dar, în primul rând, băncile centrale, care sunt probabil prototipul acestei categorii. La nivel supranațional (al Uniunii Europene) sau internațional⁵, practica este încă și mai răspândită. Numărul mare al acestor instituții și sfera lor relativ largă de acțiune au dus la o partajare *de facto* a puterii politice cu instituțiile clasice care, în regimurile democratice, sunt parlamentele.

Mizele conceptuale sunt la fel de vizibile. Preocuparea majoră căreia îi dă naștere guvernarea de către experți este în ce măsură va afecta ea „guvernarea de către popor”, adică esența democrației. Participarea experților în luarea deciziilor politice intră în conflict cu cel puțin trei caracteristici fundamentale ale democrației, toate legate între ele: participarea populației la luarea deciziilor politice, reprezentativitatea decidenților (ca și corolar al principiului participării) și responsabilitatea decidenților față de cei care i-au ales (ca și consecință a caracterului reprezentativ). Toate cele trei deziderate democratice sunt extrem de dificil (dacă nu imposibil) de realizat în ipoteza deciziilor politice luate de experți, dintr-un motiv foarte simplu: între experți și populație (non-experti) există o asimetrie informațională complet dezechilibrată în defavoarea non-expertilor. În plus, această asimetrie este și permanentă, întrucât ea este presupusă intrinsec de către conceptul de expert ca atare. Datorită cunoștințelor asimetrice ale celor două categorii (experți și non-experti), comunicarea între ele este foarte dificilă, ceea ce face virtual imposibilă participarea populației la luarea deciziilor. Participarea presupune un tip de egalitate între participanți, care dispare în cazul în care asimetria informațională în favoarea experților le asigură acestora autoritate. În al doilea rând, conducerea politică prin experți afectează vădit caracterul reprezentativ al guvernării pe care îl pretinde un sistem democratic: sursa autorității decidenților nu este faptul că sunt aleși de către populație, ci faptul că posedă cunoștințe superioare populației. În sfârșit, responsabilitatea guvernanților experți față de guvernați nu poate fi decât iluzorie în condițiile în care guvernații nu dețin cunoștințele minime prin care să îi verifice și, eventual, să îi „tragă la răspundere” pe guvernanți. Toate aceste elemente fac ca guvernarea prin experți să fie greu conciliabilă cu

³ Disputa datează, într-o formă incipientă, încă de pe vremea lui Platon (*Holst*, p. 1). A se vedea *Platon*, Republica, Antet, București, 2005; a se vedea și *K.R. Popper*, Societatea deschisă și dușmanii ei. Vol. I. Vraja lui Platon, Ed. Humanitas, București, 1993.

⁴ Atât practica de a constitui „agenții independente”, cât și termenul ca atare, își are originea în Statele Unite ale Americii, însă după Al Doilea Război Mondial, s-a răspândit în toată lumea. Majoritatea sistemelor naționale cunosc fenomenul, însă nu toate au organizat astfel de „agenții” în fiecare dintre domeniile menționate. Spre exemplu, în România, Consiliului Concurenței sau Autoritatea Națională de Reglementare în Domeniul Energiei ar putea fi calificate ca „agenții independente”, în vreme ce domeniul sănătății sau cel al mediului sunt în continuare în sfera de competență a guvernului.

⁵ Pentru impactul unor astfel de instituții în guvernarea unui stat, a se vedea doar rolul Băncii Centrale Europene și a Fondului Monetar Internațional în gestionarea crizei din Grecia.

principiul democrației reprezentative și al democrației în general. Cu toate acestea, realitatea fenomenului politic contemporan și necesitatea de a-l descrie în mod adecvat pretinde un efort de reformulare din partea teoriei politice a câtorva din calificările sale bază, pentru ca aceasta să nu își piardă relevanța. Soluția sugerată de autorii volumului discutat (în linie cu doctrina preexistentă) este o acomodare parțială a principiilor democrației cu principiul guvernării prin experți, realizată prin intermediul delegării adoptării deciziilor *în anumite domenii* și în anumite circumstanțe către instituții „non-democratice” (dar „deliberative”) (p. 16). Este vorba, așadar, de o „altoire” esențialmente locală, deci limitată, a principiului democrației (care rămâne fundamental pentru guvernare ca atare) cu principiul expertizei, dar care permite o guvernare cu rezultate mai bune în anumite domenii, și cu condiția ca anumite cerințe minimale să fie respectate și de instituțiile „non-democratice” (sau „non-majoritariene”).

Ideea unei guvernări cu rezultate „mai bune” ne conduce spre o altă temă de discuție abordată în volum și care pune în lumină ceea ce reprezintă poate diferența fundamentală între principiul guvernării prin experți și principiul democrației liberale. Astfel, în democrațiile liberale, este mai important ca deciziile politice să fie luate urmând o procedură care să asigure protejarea valorilor fundamentale decât ca deciziile luate să fie cele mai bune posibil. Cu alte cuvinte, procesul adoptării deciziilor politice este mai important decât substanța deciziilor⁶. Prin contrast, justificarea guvernării prin experți este aceea că ea ar fi în măsură să asigure faptul că deciziile luate sunt cele mai bune posibile sau, în orice caz, mai bune decât cele care ar fi luate de către non-experti. Principiul guvernării prin experți se legitimează prin substanța deciziilor adoptate, și nu prin procesul adoptării lor. Această distincție probabil că stă la baza tuturor celorlalte diferențe între cele două principii de guvernare. În capitolul I al volumului, Cathrine Holst și Anders Molander⁷ afirmă că „pentru a fi o formă de guvernământ dezirabilă, procedurile democrației trebuie să dețină calități care să le permită să «urmărească adevărul» sau să fie «sensibile la adevăr» pentru a contribui la îmbunătățirea deciziilor”⁸ (p. 14). Vedem că Holst și Molander se îndepărtează de la modelul democratic care pune accentul pe proceduri și îmbrățișează o variantă care recunoaște importanța substanței deciziilor. De fapt, ei consideră, urmându-l pe David Estlund, că „legile create în mod democratic sunt legitime pentru că sunt rezultatele unei proceduri care are tendința de a produce rezultate corecte”⁹. Observăm o fuziune destul de interesantă între modelul justificat procedural și modelul justificat substanțial al democrației. Nu este nevoie să fim convinși de autori. Mai degrabă există argumente destul de solide dezvoltate de doctrina liberală clasică împotriva unei justificări a democrației prin substanța deciziilor adoptate¹⁰. Poziția aceasta

⁶ R.A. Dahl, *Democrația și criticii săi*, Institutul European, Iași, 2002, p. 224; G. Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași, 1999, p. 377.

⁷ C. Holst, A. Molander, *Capitolul I – Epistemic democracy and the accountability of experts*, p. 13-36.

⁸ În original: „To be a desirable form of government the procedures of democracy must have ‘truth-tracking’ or ‘truth-sensitive’ qualities that contribute to improving on decisions”.

⁹ D. Estlund, *Democratic Authority. A Philosophical Framework*, Princeton University Press, 2008, p. 8.

¹⁰ Spre exemplu, Nadia Urbinati afirmă că virtutea democrației liberale este aceea că protejează „libertatea noastră de a lua decizii greșite” și că „dacă politica devine un teritoriu al adevărului, ea nu va mai permite contestarea și libertatea” (N. Urbinati, *Democrazia sfigurata. Il popolo tra opinione e verità*, Università Bocconi, Milano, 2014, p. 129-130 [titlu original: *Democracy Desfigured: Opinion, Truth and the People*]).

adoptată de unii dintre autorii volumului¹¹ pare să le ușureze, la nivel teoretic, sarcina reconcilierii între cele două principii, căci dacă acceptăm o dimensiune substanțială a principiului democratic (și nu doar una procedurală), atunci zona în care cele două principii vor fi acomodate unul cu altul va fi cea substanțială. Însă aceeași poziție este cea care face mult mai greu de apărut principiul democratic în fața celui al guvernării prin experți, pentru că în domeniul substanței deciziilor, este mult mai greu de argumentat că principiul democratic este superior celui al guvernării prin experți. Până la urmă, se pare că soluția preferată de autori este cea care ar reuși să combine garanțiile procesuale ale principiului democratic cu acele condiții care ar putea măcar încuraja adoptarea unor decizii mai bune din punct de vedere substanțial¹².

Dincolo de dezbateră privind principiile fondatoare, și până la a ajunge la chestiunile de aplicabilitate practică directă, rămân câteva dileme la nivelurile intermediare. Spre exemplu: cât de mult din decizia politică poate fi delegată către instituții de experți fără a afecta natura democratică a guvernării? Sau este preferabil ca experții să rămână simpli consilieri? Sau: ce fel de proceduri trebuie prevăzute pentru instituțiile alcătuite din experți pentru ca acestea să fie compatibile cu regimul democratic? Valoarea studiilor din volum rezidă și în răspunsurile pe care autorii le furnizează acestor întrebări.

Spre exemplu, în ceea ce privește obiectul delegării către experți, se pune problema dacă nu se putea rămâne în interiorul paradigmei clasice în care experții acționează ca și consilieri, însă nu își asumă răspunderi decizionale. David Budtz Pedersen¹³ oferă argumente serioase în sprijinul acestei viziuni limitate asupra implicării experților. El explică faptul că limitarea funcției experților e benefică nu doar din perspectiva sistemului democratic, ci și din cea a eficienței realizării atribuțiilor experților. Independența experților față de sistemul politic e vitală pentru ca aceștia să funcționeze optim (p. 41), iar ea este pusă în pericol dacă experții sunt implicați și în decizii, nu doar în furnizarea datelor factuale către decidenți¹⁴. Budtz Pedersen își întemeiază abordarea pe funcțiile diferite ale procesului de cercetare și a celui privind deciziile politice și pe caracteristicile diferite pe care aceste funcții le imprimă celor două procese. El descrie cu măiestrie această diferență: „Logica științei este să producă cunoștințe care să fie de maximă încredere; logica democrației este să producă decizii a căror legitimitate să fie maximă” (p. 42). Iar concluzia sa este aceea că „logica consilierii științifice este de a asigura echilibrul, inclusiv cel interpretativ, între cele două sisteme”. Deși această viziune „minimalistă” asupra rolului experților în politică nu este dominantă printre autorii lucrărilor reunite în volum, ea nu este nici singulară. Spre exemplu, în capitolul III al lucrării, Alfred Moore¹⁵ începe prin a menționa câteva dintre criticile clasice privind implicarea prea extinsă a experților în politică, exprimate sub forma unor butade ale unor politicieni sau autori faimoși din trecut. Ni se aduce aminte, astfel, că Winston Churchill ar fi afirmat că experții ar

¹¹ Această opțiune nu este omogenă. Pentru o poziție opusă, a se vedea *S.L. Angvatn*, Capitolul VI – Public reason and political legitimacy, p. 117-139.

¹² „A normative defense of democracy must refer both to democracy’s instrumental value, how it is a form of rule that improves on decision quality, and to the intrinsic value of democratic procedures” (p. 14).

¹³ *D. Budtz Pedersen*, Capitolul II – A dual justification for science-based policy-making, p. 37-48.

¹⁴ A se vedea și argumentul lui Alfred Moore din capitolul III, potrivit căruia principala funcție a experților este să „spună adevărul puterii” („telling truth to the power”), ceea ce presupune poziția lor de independență.

¹⁵ *A. Moore*, Capitolul III – Democratic theory and expertise. Between consent and competence, p. 49-83.

trebui să fie „gata să-și ofere sfatul dar nu să conducă”¹⁶, iar Harold Laski, în sens similar, a scris despre experți că „sunt servitori extrem de valoroși, dar stăpâni imposibili”. Moore amintește și mefiența exprimată de Jürgen Habermas cu privire la „tehnocrație”, aceea că ea limitează setul de opțiuni care sunt supuse dezbaterii cetățenilor, prin înlăturarea unora dintre opțiunile disponibile prin argumentul autorității științifice (pp. 53-54). Critici împotriva implicării experților în deciziile politice sunt aduse și din alte puncte de vedere, nu doar din acela că ar afecta funcționarea democrației liberale. Spre exemplu, din perspectiva lipsei unui avantaj comparativ adus de implicarea experților în deliberarea pe teme politice. Rolul experților ca și consilieri, dar nu ca decidenți, a fost justificat mult timp prin aceea că funcția lor este să lămurească faptele, dar să nu se implice în disputele între valori, în care nu au nicio competență superioară. Contraargumentul adus în ultima perioadă este acela că în deciziile politice, distincția fapte/valori este greu de realizat, întrucât chestiunile factuale și cele axiologice se întrepătrund¹⁷. Klemens Kappel¹⁸, în schimb, readuce în atenție argumentul clasic potrivit căruia divergențele privind chestiuni factuale trebuie soluționate prin aportul experților, în vreme ce divergențele pe chestiuni non-factuale trebuie lăsate în afara sferei lor de acțiune. Pe de altă parte, s-a afirmat că nu există experți în chestiuni morale¹⁹, însă cu privire la această chestiune nu există consens în domeniul eticii, chiar dacă contestatarii acestei aserțiuni sunt minoritari. Unul dintre studiile din volum²⁰ reamintește cât de problematică este ideea „experților în etică” și a eventualului lor aport la adoptarea unor decizii politice.

Chiar dacă, din perspectiva principiilor clasice ale democrației liberale, ar fi dezirabilă o limitare a implicării experților în deciziile politice, eventual sub forma rolului expertului consilier în loc de expertul decident, ultima ipoteză nu mai poate fi înlăturată, dacă ținem cont de practica politică contemporană. În acest context, devin mai preocupante mijloacele prin care decizia delegată experților să își mențină un minim caracter deliberativ (adică să urmeze, până la un punct, regulile deciziei politice democratice) și, poate chiar datorită acestui caracter, să poată fi supusă unei verificări, fie ea și incompletă, din partea publicului. Alfred Moore avansează o propunere de model pentru funcționarea instituțiilor compuse din experți pe care îl numește „deliberare distribuită” (*distributed deliberation*). Pe scurt, acesta ar presupune ca instituțiile compuse din experți să fie independente față de puterea politică, iar în interiorul lor să respecte regulile deliberării de pe poziții de egalitate între membri. De asemenea, modelul presupune ca și concluziile experților să poată fi puse în discuția opiniei publice, eventual prin reluarea argumentelor diferitelor tabere de specialiști și în fața publicului, sau a altor comisii de experți sau mixte, cu participarea publicului (p. 77-78).

Mecanismele descrise mai sus și altele asemănătoare au, toate, rolul de a concilia concluziile experților și deciziile politice, în așa fel încât acestea să nu intre în conflict deschis. Ce ar trebui să se întâmple însă atunci când acest conflict este până la urmă inevitabil? Răspunsul pe

¹⁶ În original, „experts should be on tap and not on top”.

¹⁷ F. Vibert, *The Rise of the Unelected. Democracy and the New Separation of Powers*, Cambridge University Press, 2007, p. 48.

¹⁸ K. Kappel, Capitolul VII – Factual disagreement and political legitimacy, p. 141-171.

¹⁹ D. Archard, Why Moral Philosophers Are Not and Should Not Be Moral Experts, în 25 (3) *Bioethics* 2011, p. 119.

²⁰ B. Elvebakk, Capitolul V – Philosophers as experts. Principles vs. moral trajectories, p. 103-116.

care îl dă Robert Evans²¹ este cel mai tranșant, deși nu este acceptat de toți autorii în domeniu: trebuie să prevaleze decizia politică, și nu argumentele experților (p. 87). Evans împarte procesul decizional în două faze: faza tehnică și faza politică. În cea dintâi, sunt aduse argumentele experților, pe baza cărora să aibă loc deliberarea din faza a doua. Evans este sceptic cu privire la implicarea experților în faza a doua, cea a evaluărilor morale și a celorlalte considerente care duc la adoptarea unei decizii. El este de părere că „deciziile politice trebuie să le depășească [*trump*] pe cele tehnice” (p. 94). În opinia lui Evans experții trebuie „auziți, dar nu ascultați”. Spre deosebire de Cathrine Holst, el nu agreează ideea că experții ar putea „filtra” deciziile politice prin limitarea numărului de opțiuni disponibile între care să se opereze alegerea. Totuși, Evans afirmă că atunci când decizia politică o înlătură pe aceea tehnică, trebuie să o facă explicit și trebuie să arate cu claritate că o face. Rațiunea este aceea că decidenții care se abat de la sfatul experților trebuie să își asume explicit răspunderea pentru această opțiune.

Partea a doua a volumului conține studii aplicate cu privire la implicarea experților în deciziile politice la nivelul Uniunii Europene. Două dintre studii²² tratează problema grupurilor externe de experți la care apelează Comisia Europeană pentru a aduna datele care stau la baza formulării politicilor sale și chiar pentru formularea politicilor. În vreme ce recursul la această soluție este justificat de insuficiența aparatului administrativ, criticii acestui mod de operare au subliniat riscul de „captură” a procesului legislativ de către grupurile de interese reprezentate de către experții externi. Un alt capitol²³ din volum discută despre activitatea Autorității Europene pentru Siguranța Alimentară (EFSA), o instituție compusă din experți, creată în 2002, și a cărei funcție este să ofere Comisiei, Parlamentului european și statelor membre propriile evaluări privind riscurile alimentare. Această autoritate s-a remarcat prin deschiderea către public și interacțiunea cu acesta, spre deosebire de modelul clasic de tip „cutie neagră” a organismelor de experți. Foarte interesant este studiul comparativ²⁴ privind funcționarea a trei agenții independente din domeniul mediului: European Environment Agency (EEA), Environment Agency for England and Wales (EA), și US Environmental Protection Agency (USEPA). Evoluțiile diferite ale celor trei agenții sunt explicate în termeni de amploare a competențelor de reglementare și mecanisme instituționale diferite de subordonare.

Dezbaterea *Democrație vs. Expertiză* este probabil mai vie ca niciodată și nu se întrevăd motive pentru a nu continua să fie astfel. Lucrarea recenzată aici contribuie la dezbateră cu câteva argumente teoretice substanțiale și câteva studii de caz relevante. Specialiștii în drept constituțional și teorie politică ar trebui să nu o treacă cu vederea, chiar și numai pentru a nu lăsa pe dinafară vreun argument din repertoriul celor lansate în discuție de apărătorii celor două poziții: cea care pledează pentru o implicare mai mare a experților în politică și cea care pledează pentru limitarea acestei implicări.

²¹ R. Evans, Capitolul IV – Science and democracy in the third wave. Elective modernism not epistocracy, pp. 85-101.

²² J. Metz, Capitolul XI – EU Commission expert groups. Between inclusive and effective policy-making, pp. 263-290 și J.R. Moode, C. Holst, Capitolul XII – For the sake of democracy? The European Commission’s justifications for democritising expertise, p. 293-321.

²³ M. Dreyer, O. Renn, Capitolul IV – EFSA’s involvement policy. Moving towards an analytic-deliberative process in EU food safety governance?, p. 323-352.

²⁴ A.R. Zito, Capitolul XV – Expertise and power. Environmental agencies operating in complex policy environments, p. 353-391.

Pentru că am început această cronică cu o referire la o împrejurare concretă din viața politică actuală a României, adică adoptarea legii dării în plată în ciuda opoziției organismului de experți competent, adică Banca Națională a României, la final pot fi făcute câteva considerații cu privire la această dispută politică în lumina câtorva dintre argumentele menționate mai sus. În primul rând putem vorbi despre problema „responsabilității”. Ambivalența semantică a termenului în limba română a făcut ca fiecare din părțile în dispută să o acuze pe cealaltă de „iresponsabilitate”. Membri ai legislativului au afirmat răspicat că ei sunt cei mandatați de alegători, că ei sunt cei responsabili către aceștia și că, în consecință, banca centrală nu răspunde față de electorat, deci poziția adoptată de aceasta nu poate avea o greutate decisivă în luarea hotărârii privind propunerea legislativă. De cealaltă parte, reprezentanții băncii centrale au insinuat, iar către final au afirmat explicit că propunerea de lege este „iresponsabilă”, pentru că nu ține cont de efectele macro-economice preconizate. Nu este greu de observat că cele două părți vorbeau despre două „responsabilități” diferite. Sensul folosit de reprezentanții legislativului este acela de „responsabilitate” ca răspundere față de electorat și de mandatul acordat de acesta. În acest sens, băncile centrale, ca orice organism de experți, sunt într-adevăr, mai puțin „responsabile”, adică nu există un mecanism direct prin care acestea să intre în contact cu populația și să poată fi, eventual, sancționate de aceasta. În schimb, reprezentanții băncii centrale au folosit termenul în sensul specific funcției experților, adică „responsabilitate” ca onestitate față de „adevărul științific”²⁵ și acceptarea conștientă a consecințelor acestuia. Cele două discursuri, dincolo de excesele de limbaj, pun bine în lumină distincția dintre „logica procesului politic” și cea a „procesului științific” în termenii lui Budtz Pedersen. Pe de altă parte, procesul deliberativ a urmat, în mare, schema propusă de Robert Evans. Astfel, experții au fost ascultați și, până la urmă, câteva din propunerile lor au fost acceptate. În final, decizia politică a avut prioritate față de opțiunea exprimată de experți, așadar principiul democrației a prevalat. De asemenea, faptul că disputa a fost publică și înverșunată a avut avantajul că opțiunea politicianilor de a nu urma sfatul experților a fost asumată explicit. Singura problemă majoră a procesului deliberativ în acest caz, comparându-l cu mecanismul propus de Evans, este că „faza politică” nu a fost precedată de o „fază tehnică”, ci cele două s-au suprapus, și asta doar ca urmare a insistenței experților de a fi ascultați. Acest mod de a proceda reprezintă o deviere de la modelul propus și pune în evidență, într-adevăr, o abordare cel puțin problematică a legislativului față de chestiunea discutată. Acum că procesul decizional s-a încheiat, vom putea evalua în viitor care dintre avertismentele celor două tabere se va adeveri și dacă reproșul experților potrivit căruia cuvântul lor nu a primit greutatea cuvenită a fost întemeiat sau nu.

²⁵ Ar necesita un spațiu prea mare discuția, legitimă de altfel, dacă experții în economie se află în aceeași postură cu experții în științe naturale, cu alte cuvinte dacă „adevărul” susținut de economiști este în aceeași măsură obiectiv față de opțiunile axiologice ca cel invocat de către experții în științe naturale. O altă chestiune demnă de o discuție separată este dacă reprezentanții băncii centrale epuizau sfera experților sau nu. Rămâne însă impresia că în interiorul categoriei economiștilor pare a fi existat un cvasi-consens cu privire la inoportunitatea inițiativei legislative.